

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قرآن و حدیث

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

راه کارهای فقهی امام خمینی ره برای مقابله با چالش‌های قانون گذاری مبتنی بر فقه

استاد راهنما

ابراهیم شفیعی سروسستانی

استاد مشاور

حجت الاسلام و المسلمین حسام الدین ربانی

دانشجو

زهرا علائی شاد

دی ۱۴۰۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تعهدنامه اصالت و حقوق رساله / پایان نامه

اینجانب ..... دانشجوی ورود ..... مقطع ..... رشته .....
گرایش ..... که موضوع رساله/ پایان نامه ام با عنوان:
«.....»

در شورای علمی گروه آموزشی ..... به تصویب نهایی رسیده است، تعهد می‌دهم:

- الف) همه مطالب و مندرجات رساله/ پایان‌نامه‌ام حاصل تحقیقات شخصی ام تهیه شده است و در صورت استفاده از مطالب، نتایج تحقیقات، نقل قول‌ها، جداول و نمودارهای دیگران، منابع و مآخذ آن را مطابق با شیوه‌نامه دانشگاه ذکر نموده‌ام.
- ب) حقوق مادی و معنوی دانشگاه را درباره این اثر محترم بشمارم و در صورتی که نتایج این تحقیق را در کتاب، مقاله، اختراع، اکتشاف و هر گونه تولید علمی دیگری منتشر کنم، با نام دانشگاه قرآن و حدیث بوده و مطابق با ضوابط آن عمل نمایم.
- ج) در صورت استفاده از حمایت‌های مالی و غیر مالی نهادهای دولتی و غیر دولتی در این تحقیق، مراتب را کتباً به امورپایان‌نامه‌های دانشگاه اطلاع دهم.
- د) چنانچه در هر شرایط و زمانی، خلاف تعهدات فوق ثابت شود، دانشگاه را در اتخاذ هر نوع تصمیم حقوقی مختار می‌دانم و نسبت به تصمیم اتخاذ شده ادعا و اعتراضی ندارم.

نام و نام خانوادگی دانشجو:

تاریخ و امضاء

تقدیم

به نام آنکه هستی را به نورش روشن کرد و دل‌ها را به امیدش سیراب ساخت.

این پایان‌نامه را به محضر مبارک امام زمان (عج) تقدیم می‌کنم، آن یگانه مهدی موعود که در دل تاریکی‌ها، چراغ هدایت و امید را می‌افروزد. باشد که این تلاش ناچیز، گامی در راستای تحقق آرمان‌های بلند او باشد و در سایه‌ی وجود مقدسش، به درک عمیق‌تری از علم و معرفت نائل آید.

ای سرورم، امید است که این اثر، در زمره‌ی آثار مثمر ثمر برای جامعه‌ی بشری قرار گیرد و ان‌شاءالله در مسیر تحقق عدالت و نورانیت جهانی که شما بشارت‌دهنده‌اش هستید، سهمی هرچند کوچک داشته باشد.

سپاس

«به یاد آنکه در دل شب‌های تار،

چراغ امید را روشن کرد،

به یاد آنکه با صدای دلنوازش،

سکوت را شکست و جانم را نوازش کرد.»

در پایان این سفر پرفراز و نشیب که به لطف خداوند متعال و با یاری و حمایت عزیزانم به سرانجام رسید، بر خود لازم می‌دانم تا از کسانی که در این مسیر، چراغ راهنمای من بودند، با کمال احترام و محبت سپاسگزاری کنم.

ابتدا، از خدای رحمان و رحیم سپاسگزارم که در تمامی لحظات دشوار و شیرین این پژوهش، مرا همراهی کرد و با الهام از حکمتش، من را در این مسیر پرچالش یاری داد. بی‌تردید، بدون عنایت او، هیچ‌یک از این دستاوردها میسر نمی‌شد.

از اساتید محترم راهنما و مشاور، جناب آقایان شفیع سروستانی و ربانی که با دانش و تجربه‌ی گرانبهای خود، مرا در این راه هدایت کردند، صمیمانه سپاسگزارم. شما با راهنمایی‌های دلسوزانه و نقدهای سازنده‌تان، به من آموختید که چگونه در برابر چالش‌ها ایستادگی کنم و به عمق مسائل بنگرم. هر یک از شما به نوعی در شکل‌گیری این اثر نقش داشتید و من از شما به‌خاطر وقت و انرژی‌ای که صرف آموزش و پرورش من کردید، بی‌نهایت سپاسگزارم.

همچنین، از مادر عزیزتر از جانم که همواره پشتیبان و مشوق من بودند، تشکر می‌کنم. شما با محبت و فداکاری‌تان، سنگ‌بنای استقامت و تلاش من در این مسیر شدید و به من آموختید که چگونه با عشق و امید به جلو حرکت کنم. هر لحظه‌ای که در کنار شما بودم، مرا به یاد هدفم می‌اندازد و همواره به من قوت قلب می‌دهد.

در پایان، از تمامی کسانی که به هر طریق ممکن در این مسیر به من یاری رساندند، سپاسگزارم. این پایان‌نامه نه تنها نتیجه‌ی تلاش‌های من، بلکه ثمره‌ی زحمات و محبت‌های شماست. امیدوارم که این اثر، گامی کوچک در راستای پیشرفت و توسعه‌ی علم و دانش باشد و بتواند به نحوی شایسته، دین خود را به همه‌ی شما ادا کند.

چکیده:

امام خمینی علیه السلام افزون بر طرح اندیشه ولایت فقیه و تشکیل حکومت اسلامی در عصر غیبت و تلاش خستگی ناپذیر برای تحقق عملی این اندیشه و تشکیل حکومتی مبتنی بر فقه در جامعه اسلامی ایران، در طول یک دهه حضور پر خیر و برکت خود در جایگاه ولایت امر و امامت امت و رهبری نظام جمهوری اسلامی ایران، تلاش فراوانی برای مقابله با چالش‌های نظری و عملی گوناگون پیش روی نظام نوپای اسلامی نموده و با ابتکار عمل‌های متعدد خود بن‌بست‌های مختلفی را که در زمینه قانون‌گذاری مبتنی بر فقه پیش می‌آمد برطرف می‌کردند که از آن جمله می‌توان به واگذاری حق تشخیص ضرورت در موضوعات احکام ثانوی به اکثریت نمایندگان مجلس شورای اسلامی، تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام، طرح نظریه ولایت مطلقه فقیه و ... اشاره کرد. با توجه به اهمیت تبیین جایگاه و نقش بی‌بدیل بنیان‌گذار نظام جمهوری اسلامی ایران در تحقق عملی قانون‌گذاری مبتنی بر فقه در عصر حاضر، در این پایان‌نامه با روش توصیفی، تحلیلی به تبیین راه‌کارهای فقهی امام خمینی علیه السلام برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه پرداخته و کوشیده ایم ضمن بررسی زمینه‌ها و بسترهای حقوقی و قانونی طرح این راه‌کارها، مبانی و پیشینه فقهی آنها را تبیین کنیم. مهم‌ترین یافته‌های این تحقیق به این شرح است: ۱. بهره‌گیری از ظرفیت «حکم ثانوی» به نظام اسلامی این امکان را داد که در مواجهه با مسائل جدید و ضرورت‌های اجتماعی، احکام اولیه را تعدیل و تصمیمات فقهی مناسبی اتخاذ کند. ۲. استفاده از عنصر «مصلحت نظام» به نظام اسلامی کمک کرد تا در شرایط خاص، تصمیمات قانونی را با در نظر گرفتن منافع و مصالح عمومی و نیازهای جامعه اتخاذ کند. ۳. نظریه «ولایت مطلقه فقیه»، به نظام اسلامی این اجازه را داد که در مواجهه با معضلات گوناگون با بهره‌گیری از اختیارات ولی فقیه و با توجه به مصلحت نظام، تصمیمات اجرایی و قانونی لازم را اتخاذ کند.

کلید واژه:

امام خمینی، نظام اسلامی، قانون‌گذاری، حکم ثانوی، مصلحت نظام، ولایت مطلقه فقیه

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم.....	۱۳
۱-۱ کلیات تحقیق.....	۱۳
۱-۱-۱ مسأله تحقیق.....	۱۳
۱-۱-۲ سؤالات تحقیق.....	۱۴
۱-۱-۲-۱ سؤال اصلی.....	۱۴
۱-۱-۲-۲ سؤالات فرعی.....	۱۴
۱-۱-۳ فرضیات تحقیق.....	۱۴
۱-۱-۳-۱ فرضیه اول.....	۱۵
۱-۱-۳-۲ فرضیه دوم.....	۱۵
۱-۱-۳-۳ فرضیه سوم.....	۱۶
۱-۱-۴ ضرورت و اهداف تحقیق.....	۱۷
۱-۱-۴-۱ هدف اصلی.....	۱۸
۱-۱-۴-۲ اهداف فرعی.....	۱۸
۱-۱-۵ پیشینه تحقیق.....	۱۸
۱-۱-۶ روش و مراحل تحقیق.....	۲۰
۱-۱-۷ نتایج علمی و عملی تحقیق.....	۲۰
۱-۲ مفاهیم.....	۲۰
۱-۲-۱ قانون.....	۲۱
۱-۲-۲ قانون‌گذاری.....	۲۲
۱-۲-۳ قانون‌گذاری مبتنی بر فقه.....	۲۳
۱-۲-۴ حکم.....	۲۴
۱-۲-۵ ولایت.....	۲۵

۲۶	۱-۲-۶ حکم ثانوی
۲۷	۱-۲-۷ مصلحت
۲۷	۱-۲-۸ مصلحت نظام
۲۹	۱-۲-۹ ولایت فقیه
۳۰	۱-۲-۱۰ ولایت مطلقه فقیه
۳۲	فصل دوم استفاده از ظرفیت «حکم ثانوی» برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه
۳۲	۲-۱ جایگاه حکم ثانوی در فقه اسلامی
۳۳	۲-۱-۱ تعریف حکم ثانوی
۳۳	۲-۱-۱-۱ دیدگاه اول (مشهور بین فقها)
۳۳	۲-۱-۱-۲ دیدگاه دوم
۳۴	۲-۱-۱-۳ دیدگاه سوم
۳۴	۲-۱-۱-۴ دیدگاه چهارم
۳۵	۲-۱-۲ پیشینه و سیر تاریخی حکم ثانوی
۳۶	۲-۱-۲-۱ فقهای شیعه
۳۷	۲-۱-۲-۲ فقهای عامه
۳۷	۲-۱-۳ تفاوت‌های حکم اولی و ثانوی
۳۸	۲-۱-۳-۱ تفاوت اول
۳۸	۲-۱-۳-۲ تفاوت دوم
۳۸	۲-۱-۳-۳ تفاوت سوم
۳۹	۲-۱-۳-۴ تفاوت چهارم
۳۹	۲-۱-۴ عناوین ثانویه در فقه اسلامی
۴۰	۲-۱-۵ مرجع تشخیص حکم ثانوی
۴۳	۲-۱-۶ مجری حکم ثانوی
۴۳	۲-۱-۶-۱ مرحله اول انشا

۴۳	..... ۲-۱-۶-۲ مرحله دوم تشخیص
۴۴	..... ۲-۱-۶-۳ مرحله سوم اجرا
۴۴	..... ۲-۱-۶-۳-۱ احکام ثانوی فردی
۴۵	..... ۲-۱-۶-۳-۲ احکام ثانوی اجتماعی
۴۵	..... ۲-۲ حکم ثانوی در قانون‌گذاری مبتنی بر فقه
۴۵	..... ۲-۲-۱ روند قانون‌گذاری
۵۴	..... ۲-۲-۲ دیدگاه امام خمینی ۱ درباره حکم ثانوی
۵۶	..... فصل سوم استفاده از ظرفیت «مصلحت نظام» برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه
۵۶	..... ۳-۱ جایگاه مصلحت در فقه اسلامی
۵۷	..... ۳-۱-۱ تعریف مصلحت نظام
۵۸	..... ۳-۱-۲ پیشینه و سیر تاریخی مصلحت نظام
۵۸	..... ۳-۱-۲-۱ فقهای شیعه
۶۰	..... ۳-۱-۲-۲ فقهای عامه
۶۰	..... ۳-۱-۳ ضوابط مصلحت در قانون‌گذاری
۶۱	..... ۳-۱-۳-۱ اولین ضابطه
۶۱	..... ۳-۱-۳-۲ دومین ضابطه
۶۲	..... ۳-۱-۳-۳ سومین ضابطه
۶۳	..... ۳-۱-۳-۴ چهارمین ضابطه
۶۳	..... ۳-۱-۳-۵ پنجمین ضابطه
۶۴	..... ۳-۱-۴ انواع مصلحت
۶۵	..... ۳-۱-۴-۱ مصلحت ضروری، حاجی و تحسینی
۶۵	..... ۳-۱-۴-۱-۱ مصلحت ضروری
۶۵	..... ۳-۱-۴-۱-۲ مصلحت حاجی
۶۵	..... ۳-۱-۴-۱-۳ مصلحت تحسینی

- ۶۵..... ۳-۱-۴-۲ مصلحت عمومی و فردی
- ۶۶..... ۳-۱-۴-۲-۱ مصلحت عمومی
- ۶۶..... ۳-۱-۴-۲-۲ مصلحت فردی
- ۶۶..... ۳-۱-۴-۳ مصلحت عرفی و شرعی
- ۶۶..... ۳-۱-۴-۳-۱ مصلحت عرفی
- ۶۶..... ۳-۱-۴-۳-۲ مصلحت شرعی
- ۶۷..... ۳-۱-۴-۴ مصلحت مادی و معنوی
- ۶۷..... ۳-۱-۴-۴-۱ مصلحت مادی
- ۶۷..... ۳-۱-۴-۴-۲ مصلحت معنوی
- ۶۷..... ۳-۱-۴-۵ مصلحت دنیوی و اخروی
- ۶۷..... ۳-۱-۴-۵-۱ مصلحت دنیوی
- ۶۸..... ۳-۱-۴-۵-۲ مصلحت اخروی
- ۶۸..... ۳-۱-۴-۶ مصالح پنج‌گانه
- ۶۸..... ۳-۱-۵ مرجع تشخیص مصلحت نظام
- ۷۰..... ۳-۱-۶ مجری مصلحت نظام
- ۷۰..... ۳-۱-۶-۱ ولی فقیه و رهبری نظام
- ۷۰..... ۳-۱-۶-۲ مجمع تشخیص مصلحت نظام
- ۷۱..... ۳-۲ جایگاه مصلحت نظام در قانون‌گذاری مبتنی بر فقه
- ۷۱..... ۳-۲-۱ روند قانون‌گذاری
- ۷۲..... ۳-۲-۱-۱ تصویب قانون کار
- ۷۳..... ۳-۲-۱-۲ اولین پیش‌نویس قانون کار
- ۷۴..... ۳-۲-۱-۳ دومین پیش‌نویس قانون کار
- ۷۵..... ۳-۲-۱-۴ لایحه قانونی کار
- ۷۷..... ۳-۲-۱-۵ تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام

۳-۲-۲ دیدگاه امام خمینی ۱ درباره مصلحت نظام.....	۸۰
فصل چهارم استفاده از ظرفیت «ولایت مطلقه فقیه» برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه.....	۸۳
۴-۱ جایگاه ولایت مطلقه فقیه در فقه اسلام.....	۸۳
۴-۱-۱ تعریف ولایت مطلقه فقیه.....	۸۳
۴-۱-۲ پیشینه و سیر تاریخی ولایت مطلقه فقیه.....	۸۵
۴-۱-۲-۱ فقهای شیعه.....	۸۵
۴-۱-۲-۲ فقهای عامه.....	۸۷
۴-۱-۲-۲-۱ دلیل اول: جدا دانستن حاکمیت شرعی و سیاسی از فقاہت.....	۸۸
۴-۱-۲-۲-۲ دلیل دوم: تمایز میان امامت و خلافت.....	۸۸
۴-۱-۲-۲-۳ دلیل سوم: مخالفت با تمرکز مطلق قدرت.....	۸۹
۴-۱-۳ قیود ولایت فقیه.....	۸۹
۴-۱-۳-۱ ولایت مقیده.....	۹۰
۴-۱-۳-۲ ولایت مطلقه.....	۹۱
۴-۱-۴ قیود ولایت مطلقه فقیه.....	۹۲
۴-۱-۴-۱ محدود به حوزه امور عمومی.....	۹۲
۴-۱-۴-۲ محدود به ولایت‌های غیر اختصاصی.....	۹۲
۴-۱-۴-۳ محدود به رعایت مصلحت جامعه اسلامی.....	۹۳
۴-۱-۵ وظایف و اختیارات ولایت مطلقه فقیه.....	۹۳
۴-۱-۵-۱ نظارت و سرپرستی بر کلیه امور کشور.....	۹۳
۴-۱-۵-۲ سرپرستی بر امور دینی و شرعی.....	۹۴
۴-۱-۵-۳ مدیریت قضائی.....	۹۴
۴-۱-۵-۴ فرماندهی نظامی.....	۹۴
۴-۱-۵-۵ تصمیم‌گیری در مسائل اقتصادی و اجتماعی.....	۹۴
۴-۱-۵-۶ هدایت فرهنگی و تربیتی.....	۹۴

- ۴-۲ جایگاه ولایت مطلقه فقیه در قانون‌گذاری مبتنی بر فقه..... ۹۵
- ۴-۲-۱ روند قانون‌گذاری..... ۹۵
- ۴-۲-۱-۱ طرح نظریه ولایت فقیه..... ۹۵
- ۴-۲-۱-۲ تشکیل نظام جمهوری اسلامی ایران..... ۹۷
- ۴-۲-۱-۳ تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران..... ۹۸
- ۴-۲-۲ دیدگاه امام خمینی ۱ درباره نظریه ولایت مطلقه فقیه..... ۱۰۴
- نتیجه‌گیری و پیشنهادات..... ۱۰۶
- فهرست منابع و مآخذ..... ۱۰۷

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱-۱ کلیات تحقیق

۱-۱-۱ مسأله تحقیق

امام خمینی علیه السلام افزون بر طرح اندیشه ولایت فقیه و تشکیل حکومت اسلامی در عصر غیبت، به طور مستمر و خستگی ناپذیر در تلاش بودند تا این اندیشه را به مرحله عمل درآورند و حکومتی مبتنی بر فقه در جامعه اسلامی ایران ایجاد کنند. در طول یک دهه حضور پر خیر و برکت خود در جایگاه ولایت امر و امامت امت و رهبری نظام جمهوری اسلامی ایران، ایشان تلاش‌های فراوانی را برای مقابله با چالش‌های نظری و عملی گوناگونی که پیش روی نظام نوپای اسلامی قرار داشت، به عمل آوردند. این چالش‌ها شامل مسائل مختلفی بودند که از ناحیه داخلی و خارجی نظام جمهوری اسلامی را تحت تأثیر قرار می‌دادند و نیازمند راه‌حل‌های فقهی و قانونی بودند.

امام خمینی علیه السلام با ابتکار عمل‌های متعدد خود، بن‌بست‌های مختلفی را که در زمینه قانون‌گذاری مبتنی بر فقه به وجود می‌آمد، برطرف می‌کردند. از جمله این ابتکارات می‌توان به واگذاری حق تشخیص ضرورت در موضوعات احکام ثانوی به اکثریت نمایندگان مجلس شورای اسلامی اشاره کرد. این اقدام به نمایندگان این امکان را می‌داد تا با توجه به شرایط خاص اجتماعی و سیاسی، تصمیم‌گیری‌های لازم را انجام دهند. همچنین، تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام به‌عنوان یک نهاد مشورتی، یکی دیگر از اقدامات مؤثر امام خمینی علیه السلام بود که به حل و فصل اختلافات قانونی و تأمین منافع عمومی کمک کرد.

طرح نظریه ولایت مطلقه فقیه نیز در این راستا، تأکید بر ضرورت وجود یک مرجع قانونی و دینی در رهبری نظام داشت. این نظریه نه تنها به استحکام پایه‌های قانونی نظام جمهوری اسلامی کمک کرد، بلکه زمینه را برای انطباق احکام فقهی با مقتضیات زمان و مکان فراهم آورد.

با توجه به اهمیت تبیین جایگاه و نقش بی‌بدیل بنیان‌گذار نظام جمهوری اسلامی ایران در تحقق عملی قانون‌گذاری مبتنی بر فقه در عصر حاضر، این پایان‌نامه به بررسی و تبیین راهکارهای فقهی امام خمینی علیه السلام برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه می‌پردازد. در این راستا، ما می‌کوشیم ضمن بررسی زمینه‌ها و

در نهایت، «ولایت مطلقه فقیه» به عنوان یک نهاد حکومتی در جمهوری اسلامی ایران، نقش مهمی در هدایت و نظارت بر فرایندهای قانون‌گذاری ایفا می‌کند و با توجه به این ولایت، فقیه می‌تواند در مواقع ضروری و با توجه به مصلحت، به صدور احکام و تصمیمات قانونی بپردازد.

این پژوهش با بهره‌گیری از این سه ظرفیت فقهی، به دنبال ارائه راه‌کارهای مؤثر برای مواجهه با چالش‌های موجود در قانون‌گذاری است و تلاش دارد تا نشان دهد چگونه می‌توان از اصول فقهی در جهت تقویت نظام جمهوری اسلامی و پاسخگویی به نیازهای جامعه بهره جست.

۱-۳-۱-۱ فرضیه اول

امام خمینی علیه السلام با توجه به شرایط پیش آمده در فرآیند قانون‌گذاری و به‌ویژه درگیری‌ها و بحث و گفت‌وگوهای فراوانی که میان مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان ایجاد شده بود، به تأسیس یک رویکرد نوین در عرصه قانون‌گذاری پرداختند. ایشان با ارشاد و راهنمایی‌های خود به مجلس شورای اسلامی، ضرورت توجه به احکام ثانویه را وارد روند قانون‌گذاری کردند. این رویکرد نه تنها به تقویت بنیان‌های فقهی قوانین کمک کرد، بلکه زمینه‌ساز ایجاد یک فضای سازنده و تعاملی میان نهادهای قانونی کشور نیز شد.

امام خمینی علیه السلام در این راستا، تشخیص موضوعات را برعهده اکثریت وکلای مجلس شورای اسلامی واگذار کردند. این واگذاری مسئولیت، به نمایندگان این مجلس این امکان را داد که با توجه به شرایط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور، تصمیم‌گیری‌های لازم را اتخاذ کنند. از این طریق، امام خمینی علیه السلام از ظرفیت «حکم ثانوی» بهره‌برداری کردند تا به چالش‌های موجود در قانون‌گذاری مبتنی بر فقه پاسخ دهند و به‌ویژه در مواقعی که احکام اولیه فقهی با مقتضیات زمان و مکان سازگاری نداشت، راه‌حل‌های مناسب را ارائه دهند.

استفاده از «حکم ثانوی» به عنوان یک ابزار کارآمد، نشان‌دهنده رویکرد واقع‌گرایانه امام خمینی علیه السلام در مواجهه با مسایل و چالش‌های حقوقی و قانونی بود. ایشان با این اقدام، به وکلای مجلس این امکان را دادند که در تصمیمات خود، علاوه بر رعایت احکام فقهی، به مصالح و نیازهای جامعه نیز توجه داشته باشند و در عین حال، اصول بنیادین دین را مورد احترام قرار دهند. به این ترتیب، نه تنها توانستند از ظرفیت‌های فقهی استفاده کنند، بلکه زمینه‌ساز قانون‌گذاری هوشمندانه و مطابق با ارزش‌های اسلامی و نیازهای روز نیز شدند.

۱-۳-۱-۲ فرضیه دوم

امام خمینی علیه السلام با وجود اینکه تشخیص موضوع ضرورت و مصلحت را برعهده اکثریت وکلای مجلس شورای اسلامی گذاشته بود، اما همچنان شاهد وجود اختلاف نظراتی میان شورای نگهبان و مجلس شورای اسلامی بودیم که این اختلافات منجر به تداوم درگیری‌ها و تنش‌های قانونی می‌شد. این وضعیت، به ویژه در زمینه تصویب قوانین و انطباق آنها با اصول فقهی، مشکلاتی را به وجود آورد که نیاز به راه‌حل‌های مؤثری را ایجاب می‌کرد. به همین

دلیل، امام خمینی علیه السلام به منظور جلوگیری از این اختلافات و ایجاد یک فضای قانونی و سازنده، فرمان تشکیل «مجمع تشخیص مصلحت نظام» را صادر کردند.

تشکیل این مجمع به عنوان یک نهاد مشورتی و تصمیم‌گیری، به حل و فصل مسائل و مشکلاتی که بین مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان وجود داشت، کمک کرد. در واقع، این مجمع به عنوان یک پل ارتباطی میان این دو نهاد عمل کرد و توانست در مواردی که اختلاف نظر وجود داشت، به اجماع و توافق برسد. بدین ترتیب، با تشکیل این مجمع، بحث مصلحت نظام نیز به طور رسمی و جدی وارد روند قانون‌گذاری کشور شد.

از این طریق، امام خمینی علیه السلام از ظرفیت «مصلحت نظام اسلامی» بهره‌برداری کردند تا به چالش‌های موجود در قانون‌گذاری مبتنی بر فقه پاسخ دهند. مفهوم مصلحت نظام اسلامی به‌عنوان یک اصل کلیدی در فقه، این امکان را فراهم می‌کرد که تصمیمات قانونی در شرایط خاص، با در نظر گرفتن مصلحت عمومی و نیازهای جامعه، اتخاذ شوند. بنابراین، این رویکرد نه تنها به تداوم و ثبات نظام جمهوری اسلامی ایران کمک کرد، بلکه زمینه‌ساز یک فرآیند قانون‌گذاری پویا و مبتنی بر ارزش‌های اسلامی نیز شد.

با تأکید بر مصلحت نظام اسلامی، امام خمینی علیه السلام توانستند زمینه‌های لازم برای ایجاد قوانین کارآمد و منطبق با نیازهای جامعه را فراهم کنند و به‌گونه‌ای عمل کنند که همزمان احترام به احکام فقهی و تأمین منافع عمومی مدنظر قرار گیرد. این رویکرد، نشان‌دهنده بینش عمیق امام خمینی علیه السلام نسبت به ضرورت تعامل و همگرایی میان نهادهای قانونی و توجه به مقتضیات زمان و مکان بود.

۳-۱-۱-۳ فرضیه سوم

امام خمینی علیه السلام با درک عمیق از نیازهای جامعه در عصر جدید، نظریه «ولایت مطلقه فقیه» را مطرح کردند تا کارآمدی فقه را در اداره جامعه و انطباق آن با مقتضیات زمانی و مکانی به‌خوبی نشان دهند. این نظریه به‌ویژه در شرایطی که فقه شیعه پس از مدت‌ها مهجوریت و دوری از عرصه‌های عملیاتی، اکنون مسئولیت اداره نظام قانون‌گذاری جمهوری اسلامی ایران را بر عهده گرفته بود، اهمیت ویژه‌ای پیدا کرد.

در این راستا، امام خمینی علیه السلام تأکید داشتند که برای تأمین یک نظام قانونی و مؤثر، ضروری است که فقه به‌عنوان یک نظام جامع و پویا در عرصه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی فعال شود. ایشان با تأسیس نظریه ولایت مطلقه فقیه، این پیام را منتقل کردند که فقه تنها یک رشته تئوریک نیست، بلکه باید در عمل و در مواجهه با چالش‌های روز جامعه به کار گرفته شود.

این نظریه به‌طور خاص به فقیه این اختیار را می‌دهد که در شرایط خاص و در صورت لزوم، تصمیمات لازم را اتخاذ کند و بر اساس مصلحت جامعه عمل کند. به این ترتیب، ولایت مطلقه فقیه به‌عنوان یک نهاد قانونی و فقهی، می‌تواند ضمن حفظ اصول و ارزش‌های اسلامی، به نیازهای متغیر جامعه پاسخ دهد و در مواجهه با چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه، راه‌کارهای مؤثری ارائه دهد.

امام خمینی علیه السلام با بهره‌گیری از ظرفیت «ولایت مطلقه فقیه» به‌عنوان یک منبع قدرت و اقتدار، سعی کردند تا نواقص و چالش‌هایی که ممکن است در فرآیند قانون‌گذاری به وجود آید را برطرف کنند. این رویکرد، علاوه بر تأمین ثبات و امنیت قانونی، به حفظ ارزش‌های اسلامی و اصول فقهی نیز کمک شایانی کرد. در نهایت، با تأکید بر نظریه ولایت مطلقه فقیه، امام خمینی علیه السلام نه تنها ساختار قانون‌گذاری جمهوری اسلامی را به یک نظام پایدار و کارآمد تبدیل کردند، بلکه به‌نوعی به احیای فقه و جایگاه آن در زندگی اجتماعی و سیاسی مردم نیز کمک کردند. بدین ترتیب، فقه شیعه از مرحله نظری به مرحله عملی و اجرایی انتقال یافت و نقش بسزایی در شکل‌گیری و تداوم نظام جمهوری اسلامی ایفا کرد.

۴-۱-۱ ضرورت و اهداف تحقیق

از آن جایی که ابداع و نوآوری در هر کاری پیامدها، تأثیرگذاری و واکنش‌های مثبت یا منفی را از سوی کسانی که به روش‌های قبلی خود پایبندند، به دنبال دارد، نقد، بررسی و تبیین خصوصیات مثبت یا منفی این روش‌های نوآورانه به منظور پذیرش یا رد آن‌ها اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. در این راستا، نظرات نوآورانه فقهی امام خمینی علیه السلام نیز از این چالش‌ها مستثنی نیستند. لذا ضرورت تبیین و نمایاندن محاسن این نظریات فقهی، به‌ویژه در جهت حمایت از آن‌ها و در نتیجه به‌کارگیری آن‌ها در تسهیل قوانین حکومتی، امری ضروری و حیاتی به شمار می‌آید.

از سویی دیگر، با توجه به اینکه رشته تحصیلی فقه و حقوق، تلفیقی از قواعد فقهی و قوانین حقوقی را ارائه می‌دهد، دانش‌آموختگان این رشته می‌بایست نسبت به اصطکاکات موجود بین قواعد فقهی و قوانین مدون حقوقی توانایی جمع‌آوری و ارائه همگن و همزمان این دو را بر پایه مبانی علمی مربوطه داشته باشند. این بدان معناست که باید ضمن اشراف بر هر دو موضوع، از قالب‌های سنتی و صرف فاصله بگیرند و نسبت به نظرات جدید و نوآورانه نیز اقبال داشته باشند. به نظر می‌رسد بهترین موضوع برای دریافت چنین نظراتی، آرا فقهی مترقی امام خمینی علیه السلام باشد که می‌تواند به‌عنوان یک منبع غنی و معتبر مورد استفاده قرار گیرد.

همچنین، انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی علیه السلام یکی از مهم‌ترین رویدادهای تاریخی است که یک کشور می‌تواند تجربه کند. این انقلاب به‌دلیل تغییرات بنیادی که در ساختار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشور ایجاد کرد، همچنان موضوع پژوهش‌های علمی و تاریخی است. راه‌کارهای فقهی امام خمینی علیه السلام تأثیرات گسترده‌ای بر روی کیفیت اداره نظام اسلامی گذاشته و به‌واسطه آن، مبنای فقهی برای بسیاری از قوانین و سیاست‌های جاری کشور شکل گرفته است.

با توجه به اهمیت این موضوع، امروزه بررسی کیفیت و نحوه اداره کشورها در پژوهش‌های مختلف، به‌ویژه در نظام‌های مبتنی بر فقه، از جمله نکات مهم و کاربردی تلقی می‌شود. با دقت به مطالب فوق، به نظر می‌رسد مسئله بررسی راه‌کارهای فقهی امام خمینی علیه السلام برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

هدف از این پژوهش، توسعه و اصلاح کیفیت و نحوه اداره کشور به وسیله پیاده‌سازی اصول فقهی مؤثر در ساختار قانونی و سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

این پژوهش به دنبال ارائه پاسخ‌های جامع و مستند به پرسش‌های مربوط به چگونگی کاربرد نظریات فقهی امام خمینی علیه السلام در مواجهه با چالش‌های قانونی و تحکیم نظام جمهوری اسلامی خواهد بود. امید است که این پژوهش به شناخت عمیق‌تری از مبانی فقهی و حقوقی کمک کند و زمینه‌ساز تحولات مثبت در عرصه‌های مختلف حقوقی و سیاسی کشور باشد.

۱-۱-۴-۱ هدف اصلی

تبیین مهم‌ترین راهکارهای فقهی امام خمینی علیه السلام برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه.

۱-۱-۴-۲ اهداف فرعی

۱- تبیین چگونگی استفاده امام خمینی علیه السلام از ظرفیت «حکم ثانوی» برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه.

۲- تبیین چگونگی استفاده امام خمینی علیه السلام از ظرفیت «مصلحت نظام اسلامی» برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه.

۳- تبیین چگونگی استفاده امام خمینی علیه السلام از ظرفیت «ولایت مطلقه فقیه» برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه.

۱-۱-۵ پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر پژوهش‌های مختلفی در زمینه راهکارهای فقهی امام خمینی علیه السلام انجام گرفته است که برخی از آن‌ها به شرح ذیل است:

۱- برهانی، محمد ضیا، نوآوری‌های اجتهادی امام خمینی علیه السلام، دکتری تخصصی (PhD)، جامعه المصطفی العالمیه، فقه - فقه اسلامی، ۱۳۹۷؛

۲- مهدوی زادگان، داود، «نوآوری امام خمینی علیه السلام در فقه سیاسی»، حکومت اسلامی، زمستان ۱۳۸۷، شماره ۵۰، ISC، (۳۰ صفحه - از ۶۷ تا ۹۶)؛

۳- جمشیدی، محمد حسین، «ویژگی‌های حکومت مطلوب از منظر امام خمینی علیه السلام»، پژوهشنامه متین، زمستان ۱۳۷۹، شماره ۹، ISC، (۳۶ صفحه - از ۹۱ تا ۱۲۶)؛

۴- اسماعیلی، محسن، قطبی، میلاد، «فقه سیاسی و اختیارات تقنینی حاکم؛ با تأکید بر آرای امام خمینی علیه السلام»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، شماره ۳۸، ISC، (۲۶ صفحه - از ۵ تا ۳۰)؛

۵- هادیان رسانی، الهه، «مبانی کلامی ولایت فقیه در اندیشه سیاسی امام خمینی علیه السلام»، همایش ملی نقش حکمت اسلامی در انقلاب اسلامی، دوره ۱، ۱۳۹۸/۱۱/۲۰ - (۲۷ صفحه)؛

۶- کلاتری، ابراهیم، فتاحیان، محمدحسین، «نوآوری امام خمینی علیه السلام در مبانی نظریه ولایت فقیه»، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، تابستان ۱۳۹۱، شماره ۱، ISC، (۳۲ صفحه - از ۷۱ تا ۱۰۲)؛

۷- خراسانی، رضا، «فقه حکومتی و مسئولیت فرد در تحقق شریعت»، سیاست متعالیه، پاییز ۱۳۹۲، شماره ۲، (۱۸ صفحه - از ۶۹ تا ۸۶)؛

۸- شفیعی سروستانی، ابراهیم، فقه و قانون‌گذاری؛ آسیب‌شناسی قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی، ویراست جدید، چاپ اول: قم، مؤسسه فرهنگی طه، ۱۳۹۵، ۲۶۴ ص؛

اما در هیچ یک از این آثار موجود، با نگاهی نظام‌مند و به‌هم‌پیوسته به راهکارهای امام خمینی علیه السلام برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری و تمامی نیازهای اساسی که برای تشکیل حکومتی مبتنی بر فقه لازم و ضروری بوده است، نگریسته نشده است. این مسأله نشان می‌دهد که درک و تحلیل جامع‌تری از نظریات فقهی امام خمینی علیه السلام و چگونگی به‌کارگیری آن‌ها در ساختار قانونی و سیاسی کشور وجود ندارد. بنابراین در آثار موجود، بررسی راهکارهای امام خمینی علیه السلام برای مقابله با چالش‌های قانون‌گذاری و توجه به تمامی نیازهای اساسی تشکیل حکومتی مبتنی بر فقه، غالباً به‌صورت جزئی و پراکنده انجام شده است. این آثار کمتر با نگاهی نظام‌مند، عمیق و به‌هم‌پیوسته به تحلیل مبانی نظری و عملی این راهکارها پرداخته‌اند. به همین دلیل، هنوز درک جامعی از نظریات فقهی امام خمینی علیه السلام و چگونگی استفاده از این نظریات در ساختارهای قانونی و سیاسی جمهوری اسلامی حاصل نشده است. این کاستی، نیاز به پژوهش‌هایی منسجم‌تر را نشان می‌دهد که بتوانند تصویر کامل‌تری از تأثیرات و قابلیت‌های فقه امامیه در حل مسائل حکومتی ارائه دهند.

موضوع این پایان‌نامه دقیقاً در همین راستا تعریف شده و با هدف پر کردن این خلأ علمی به بررسی زمینه‌ها و بسترهای حقوقی و قانونی طرح راهکارهای امام خمینی علیه السلام می‌پردازد. این پژوهش تلاش دارد تا از یک سو مبانی و پیشینه فقهی این راهکارها را مورد تحلیل قرار دهد و از سوی دیگر، قابلیت‌های عملی فقه امامیه در اداره امور حکومتی و تدوین قوانین کارآمد را نشان دهد. به عبارتی، هدف اصلی این پایان‌نامه تبیین کارآمدی و توانمندی‌های فقه اسلامی در حل مشکلات قانونی و اجرایی حکومت اسلامی است.

امام خمینی علیه السلام به‌عنوان بنیان‌گذار نظام جمهوری اسلامی ایران، نظریات و ابتکارات بی‌نظیری را در عرصه فقه و قانون‌گذاری مطرح کرده‌اند. این نظریات می‌توانند به‌عنوان یک راهنمای ارزشمند برای مواجهه با چالش‌های امروز جامعه اسلامی و تدوین قوانین جدید مورد استفاده قرار گیرند. از این رو، پایان‌نامه حاضر به دنبال ارائه تحلیلی دقیق از اصول و قواعد فقهی مطرح شده توسط امام خمینی است و تلاش دارد تا نشان دهد که چگونه این اصول می‌توانند در قالب قوانین اجرایی برای اداره بهتر حکومت به‌کار گرفته شوند. این تحلیل می‌تواند به پژوهشگران و علاقه‌مندان علوم اسلامی و حقوقی، دیدگاهی عمیق‌تر و کامل‌تر ارائه دهد و اهمیت و کارایی این مبانی را آشکار سازد.

این پژوهش علاوه بر تحلیل مبانی نظری، به دنبال شناسایی خلأهای موجود در ادبیات تحقیق مرتبط با فقه امامیه و قانون‌گذاری است. هدف نهایی این است که با تجزیه و تحلیل دقیق، به غنی‌تر شدن این ادبیات کمک کند و بر

نقش کلیدی فقه اسلامی در مدیریت نظام حقوقی و حکومتی تأکید کند. همچنین امید می‌رود که نتایج این تحقیق بتواند بستری مناسب برای پژوهش‌های آتی در زمینه فقه و قانون‌گذاری در جمهوری اسلامی ایران فراهم آورد و به‌عنوان مرجعی علمی برای بررسی چالش‌های مرتبط با این حوزه مورد استفاده قرار گیرد.

۱-۱-۶ روش و مراحل تحقیق

پژوهش حاضر از روش تحقیق کتابخانه‌ای بهره‌برده است. در این تحقیق، برای جمع‌آوری اطلاعات، ابتدا به نرم‌افزارهای مرتبط با تحقیق و پایگاه‌های داده علمی مراجعه شد. این منابع شامل پایگاه‌های داده معتبر علمی و فقهی بودند که در آن‌ها مقالات، کتاب‌ها و پژوهش‌های به‌روز در زمینه‌های مختلف فقهی و حقوقی قابل دسترسی بودند. همچنین، به کتابخانه‌های دانشگاهی و کتابخانه‌های مجازی مانند کتابخانه مدرسه فقاهاست مراجعه گردید. در این بخش، منابع اصلی و معتبر در زمینه‌های فقهی و حقوقی گردآوری شدند. این منابع شامل کتاب‌ها، مقالات علمی، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دکتری بودند که به‌منظور کسب اطلاعات دقیق و جامع انتخاب شدند. روش تحریر در این پژوهش به‌صورت توصیفی و تحلیلی بوده است. در ابتدا، اطلاعات جمع‌آوری شده به‌طور توصیفی بررسی و شرح داده شدند تا مفاهیم اساسی و دیدگاه‌های مختلف در زمینه تحقیق روشن شوند. این بخش شامل تشریح مباحث فقهی و حقوقی بود تا خواننده بتواند شناختی ابتدایی از مسائل مختلف به‌دست آورد. سپس، این اطلاعات به‌طور تحلیلی مورد بررسی قرار گرفتند تا رابطه‌ها و الگوهای موجود میان مفاهیم مختلف تحلیل شوند. در این تحلیل‌ها، تلاش شد تا به‌دقت رابطه بین نظریات فقهی و حقوقی مختلف بررسی و ارزیابی گردد. در مرحله بعد، داده‌ها و اطلاعات به‌دست آمده تحلیل و جمع‌بندی شدند. این فرآیند شامل دسته‌بندی دقیق داده‌ها و سپس تجزیه و تحلیل آن‌ها به‌منظور رسیدن به نتایج معتبر و مستند بود. در این مرحله، اطلاعات با استفاده از اصول فقهی و حقوقی، به‌ویژه با توجه به اصول پایه‌گذار در فقه اسلامی مانند عدالت، مشروعیت و آزادی اراده، مصلحت مورد بررسی قرار گرفتند. پس از تحلیل داده‌ها، نتایج تحقیق به‌صورت منسجم و مطابق با سوالات و فرضیات تحقیق، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری شدند. در این بخش، سعی شد تا یافته‌ها به‌طور شفاف و مستند ارائه شوند تا به روشن شدن چالش‌های موجود و ارائه راهکارهای فقهی کمک کنند.

۱-۱-۷ نتایج علمی و عملی تحقیق

پژوهش حاضر برای کسانی که در زمینه تقابل قانون و فقه دغدغه‌مند هستند و چالش‌های قانون‌گذاری مبتنی بر فقه برایشان مطرح است، به کارشان می‌آید.

۱-۲ مفاهیم

مفاهیم اصلی و کلیدی تحقیق در زیر آمده است.